

УДК 94: (477.43/44) 356. 35 "18"

Скрипник А. Ю.

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-СУДОВИХ УСТАНОВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ XIX ст.

У статті оглянуто документальні історичні матеріали щодо організації, регламентації та роботи військових слідчо-каральних органів як інструмент з боротьби з кримінальною злочинністю серед військовослужбовців частин російської армії на території Правобережної України в середині XIX ст.

Ключові слова: закони, фонди, суд, військовослужбовці, злочини, розслідування.

Проблематика вивчення російської військової присутності на території Правобережної України є багатогранною і різноплановою, а тому перебуває у полі наукових інтересів сучасних науковців. Прикордонний статус регіону змушував російське самодержавство утримувати протягом всього XIX ст. чималий військовий контингент, який безперечно впливав на соціальний клімат. Факт присутності російських військ не обмежувався суто військовими реаліями, як-то дислокація полків у населених пунктах, проведення маневрів і навчань, функціонування системи постання продовольства і фуражу тощо. Паралельно протягом XIX ст. тривав процес створення, вдосконалення (модернізації) і подальшої роботи карального апарату військово-судових і слідчих органів, які входили до складу установ при органах військової адміністрації чи існували при окремих військових підрозділах.

Актуальність питання зумовлено необхідністю комплексного та повного висвітлення тих його аспектів, які пов'язані із застосуванням військово-судових установ як карального інструмента Російської імперії впродовж XIX століття, що дасть можливість краще зрозуміти засади військової політики, ставлення до принципу законності та рівня правосвідомості не лише військово-службовців, а й тогочасного суспільства загалом.

Серед досліджень історії військово-судових установ Російської імперії протягом XIX ст. значущими є роботи С. Абрамовича-Барановського [1], В. Кузьміна-Караваєва [12], Г. Філатєва [20], К. Солнцева [19]. У своїх працях ці фахівці торкалися питань теоретичного плану у рамках тодішнього законодавчого поля, а також аналізували практичну діяльність згаданих установ у контексті змін соціальної й політичної ситуації в імперії. Серед сучасних українських науковців варто відзначити О. Ярмиша [28] та

В. Соболева [18], об'єктом вивчення у їхніх розвідках стала військово-судова система Російської імперії як одного з елементів політичного впливу на етнічних українських землях.

Середина XIX ст. характерна введенням у законодавче поле Російської імперії низки законів, які регламентували впровадження і здійснення каральних заходів у російських збройних силах. Ідеться насамперед про «Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание второе» – це 33-томне систематизоване зведення законодавчих актів, яке містить значну кількість указів, розпоряджень, положень, штатних розкладів і регламентацій щодо діяльності військових судових установ. Ці акти визначали їхню загальну організацію та особливості функціонування, слугували рекомендаціями, обов'язковими до виконання, з питань порядку проведення засідань, слідчих процедур та покарань за злочини. Логічним наслідком функціонування рекрутської системи та жорстокого ставлення до солдатів у російській армії стала поява чималого масиву законів за царювання Миколи I. Майже всі вони передбачали сурові покарання тих, хто порушував статuti та накази командирів [13, с. 578; 14, с. 916].

Не менш важливе місце в досліджувальній тематиці посідають нормативно-правові акти. Серед основних документів варто назвати такі кодифіковані акти: «Військово-судовий статут», «Військовий статут про покарання» [15, с. 277], «Статут кримінального судочинства», «Уложення про покарання кримінальні та виправні», «Кримінальне уложення», які вміщені в XXII і XXIV книгах Зводу військових постанов [16]. Положення, закладені в них, ставали законодавчим підґрунтям, відповідно до якого відбувався судовий процес та виголошувався остаточний вирок.

Разом з тим важливою складовою згаданої проблематики є джерельна база. У сховищах державних архівів України зберігається низка фондів органів військової юстиції, які працювали на території Правобережної України в середині XIX ст. Зокрема, це документація комісій, що створювалися при повітових і губернських органах управління та військових формуваннях. На жаль, частина з них має дуже малу кількість описів і справ, однак і вони дають можливість скласти уявлення про головні напрями роботи зазначених органів.

Достатньо інформативну групу джерел становлять матеріали з фондів «Київського військово-окружного суду» (фонд 315) та «Прокурора Київського військово-окружного суду» (фонд 316), які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. Об'єктом наукового вивчення та аналізу є судові справи. Серед найширше представлених документів варто відзначити листування з кадрового забезпечення судів, протоколи слідства, матеріали слідчих дій та обвинувальні акти [21, арк. 1–43; 22, арк. 18–33].

Не менш важливими та актуальними є колекції документів із фонду 442 – «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського губернатора», які містять матеріали діяльності Військово-судової частини як окремого підрозділу апарату Київського генерал-губернатора протягом 1831–1862 рр. Це протоколи судових та розпорядчих засідань, вирoki та особливі постанови судів, матеріали органів військового управління, розпорядження центральних та губернських органів влади [23, арк. 9–86].

Особливістю архівних матеріалів із цієї проблематики фонду 533 «Київський військовий губернатор» є відомості про численні донесення, клопотання, скарги і звернення до військової адміністрації з приводу протиправних, а часто й злочинних дій військовослужбовців, від мешканців міст і сіл Київської губернії. Відомо, що судові інстанції і губернська адміністрація ставилися до таких звернень дуже упереджено, а до військових – досить поблажливо [24, арк. 1–2; 25, арк. 1–8; 26, арк. 1–9].

Матеріали з такої тематики трапляються і в обласних архівах України. До компетенції повітових судів губерній Південно-Західного краю належав розгляд справ, пов'язаних із випадками дезертирства та кримінальними діями солдатів щодо місцевого населення. Зокрема в Державному архіві Вінницької області у фонді Д-222 «Літинський повітовий суд» зберігається низка подібних документів [2, арк. 1–11]. Цікавим є фонд Д-473 «Брацлавський повітовий суд» [3,

арк. 3–29; 4, арк. 37–49, 78–92, 301–356]. Варто зазначити, що до здійснення слідчих дій і судових засідань часто залучалися офіцери з військових частин, розташованих у повітових центрах.

Огляд фондів Державного архіву Хмельницької області доцільно розпочати з тих комісій, що діяли при військових частинах: фонд 637 «Комісія військового суду при Житомирському внутрішньому гарнізоні, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії» [9, арк. 9]; фонд 636 «Комісія військового суду при Кавказькому лінійному 9-му батальйоні», що розташовувався у Кам'янці-Подільському [8, арк. 244]; фонд 639 «Комісія військового суду при 132-му піхотному Гренадерському полку». Напевно, свого часу працівники архіву не зовсім точно визначили назву військової частини, що дала найменування фонду 639. Як свідчать документи, полк в той час називали «132-м Бендерським піхотним полком» [27, с. 399; 10, арк. 23]. До компетенції згаданих комісій належали справи про дезертирство, пограбування і крадіжки, скоєні солдатами цих або сусідніх військових частин. Варто зазначити, що комісії, керуючись вищезгаданим законодавством, намагалися об'єктивно розглядати поточні справи, а відтак здійснювали правосуддя, караючи винних.

На початку 1850-х рр. у Кам'янці-Подільському було сформовано внутрішній гарнізонний батальйон, при якому діяла спеціально створена у 1853 р. Комісія військового суду (фонд 269) [5, арк. 4]. У 1864 р. при кам'янець-подільському батальйоні запроваджено Комісію військового суду, що розглядала справи про злочини, вчинені солдатами тих частин, які брали участь у придушенні польського повстання 1863–1864 рр., та кримінальні злочини солдат самого батальйону (фонд 635) [7, арк. 141].

Фонд 634 містить документи спеціально створеної у 1862 р. Кам'янець-Подільської військово-слідчої комісії. Приводом для початку її роботи стали відкриті виступи польської шляхти у дворянських зібраннях проти скасування кріпацтва на Правобережній Україні та надсилання царю адреса з проханням приєднати Поділля до Царства Польського [26, с. 91]. Особливо активною вона була у період боротьби з польським визвольним рухом; чотири справи, що зберігаються, датуються саме 1863–1865 рр. Комісія належала до губернського адміністративного рівня і перебувала під контролем губернатора. До її компетенції входило санкціонування, на основі слідчих матеріалів, обшуків у маєтках шляхти та видача наказів на арешт підозрюваних [6, арк. 150, 168, 241–242].

У 1850–1860-х рр. різко зріс рівень дезертирства серед солдатів із військових частин та вчинення кримінальних злочинів. При органах місцевої військової адміністрації – управліннях військових начальників – розпочали свою роботу комісії військового суду, до повноважень яких належав розгляд саме таких справ. Фонд 640 містить документи «Комісії військового суду при управлінні Бессарабського губернського військового начальника» [11, арк. 135]. Комісія військового суду при управлінні кам'янець-подільського військового начальника (фонд 642) розслідувала напади військовослужбовців на помешкання селян і міщан з метою пограбування.

Протягом досліджуваного періоду військово-судовими комісіями було розглянуто значну кількість справ щодо злочинів, скоєних військово-

службовцями. Основними видами злочинів, заради боротьби з якими застосовували ці установи, були посягання, пов'язані з насильницьким привласненням майна (пограбування та розбійні напади), та посягання на життя і здоров'я особи (вбивства та заподіяння тілесних ушкоджень).

Згадані вище фонди державних архівів України містять достатній інформативний масив. Тому залучення цих архівних матеріалів, що раніше мало використовувалися, дає можливість з нових позицій розглянути діяльність військових судів. Зокрема, детально проаналізувати матеріали конкретних судових справ, визначити зв'язки між злочином та покаранням за його скоєння, розглянути практику застосування кримінально-правових норм щодо різних видів злочинних дій.

Список літератури

1. Абрамович-Барановский С. Военное судостроительство / С. С. Абрамович-Барановский. – СПб. : Изд. поручика Фалеева, 1900. – 183 с.
2. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. Д-222. – Оп. 1. – Спр. 267.
3. ДАВО. – Ф. Д-473. – Оп. 1. – Спр. 621.
4. Там само. – Спр. 656.
5. Державний архів Хмельницької області (ДАХМО). – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 1.
6. ДАХМО. – Ф. 634. – Оп. 1. – Спр. 3.
7. ДАХМО. – Ф. 635. – Оп. 1. – Спр. 1.
8. ДАХМО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 1.
9. ДАХМО. – Ф. 637. – Оп. 1. – Спр. 1.
10. ДАХМО. – Ф. 639. – Оп. 1. – Спр. 1.
11. ДАХМО. – Ф. 640. – Оп. 1. – Спр. 1.
12. Кузьмин-Караваев В. Военно-уголовное право. Т. 1 / В. Д. Кузьмин-Караваев. – СПб. : Тип. С.-Петербургской тюрьмы, 1895. – 18 с.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далі – ПСЗ-ІІ). – Т. XIV. – Отд. 1. – СПб., 1840. – № 12468. – 1185 с.
14. ПСЗ-ІІ. – Т. XIV. – Отд. 1. – СПб., 1840. – № 12956. – 1185 с.
15. ПСЗ-ІІ. – Т. L. – Отд. 1. – СПб., 1877. – № 54536. – 936 с.
16. Свод военных постановлений 1869 года. Издание второе. Часть шестая. Книги XXII, XXIII, XXIV. – СПб. : В Типографии Второго Отделения Е. И. В. Канцелярии. 1879. – 267 с.
17. Скрипник А. Державні установи Подільської губернії 1793–1914 рр. / А. Ю. Скрипник. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський, 2012. – 228 с.
18. Соболев В. Організаційні моделі кадрового забезпечення військово-судових установ Російської імперії II половини XIX – початку XX століття (на матеріалах Київського військово-окружного суду) / В. В. Соболев // Часопис української історії. – 2009. – Вип. 11. – С. 16–22.
19. Солнцев К. Военная преступность в царской армии и военно-уголовные репрессии в годы первой русской революции и реакции / К. Солнцев // Советское государство. – 1936. – № 6. – С. 111–123.
20. Филатьев Г. Царские военные суды в цифрах / Г. Филатьев // Каторга и ссылка. – 1930. – № 7. – С. 138–167.
21. Центральний державний історичний архів України м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 119, 187.
22. ЦДІАУК. – Ф. 316. – Оп. 16. – Спр. 419.
23. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 279. – Спр. 52.
24. ЦДІАУК. – Ф. 533. – Оп. 5. – Спр. 242.
25. ЦДІАУК. – Ф. 533. – Оп. 5. – Спр. 550.
26. ЦДІАУК. – Ф. 533. – Оп. 5. – Спр. 808.
27. Энциклопедия военных и морских наук / [под ред. Г. А. Леера]. – Т. I. Аахенский конгресс – Бюрней. – СПб. : Типография В. Безобразова и Комп., 1888. – 572 с.
28. Ярмиш О. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш. – Х. : Консум, 2001. – 284 с.

Skrypnyk A.

LEGISLATIVE BASIS FOR THE RESEARCH OF THE MILITARY AND JUDICIAL INSTITUTIONS FUNCTIONING IN THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY

The article describes historical documentary materials on the organization, regulation and operation of military investigative and punitive bodies as a tool to fight criminality among military units of the Russian army on the territory of the Right-Bank Ukraine in the middle of the 19th century.

The problem of Russian military presence on the territory of the Right-Bank Ukraine is multifaceted and diverse, and therefore it requires special attention from researchers. The occupational nature of the presence of Russian troops in the region was not limited to purely military realities, like the dislocation

of the regiments in the settlements, conducting maneuvers, food and fodder supply, etc. It was accompanied, at the same time, by the process of formation, improvement (modernization) and further development of the repressive apparatus of the military-judicial and investigative bodies constituting the institutions and bodies of military administration existing in separate military units.

The above mentioned funds of the State archives of Ukraine contain a sufficient information array. That is why the involvement of these records, previously little used, gives the opportunity to consider the activities of the military courts from a new perspective. In particular, it makes sense to analyze materials of definite cases, to determine the links between the crime and the punishment, and to consider the practice of criminal law application in different types of criminal acts.

Keywords: law, funds, court, military personnel, crime, investigation.

Матеріал надійшов 26.08.2015

УДК 94(477)

Безкровний Ю. О.

ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В ПЕТЕРБУРЗІ ТА МОСКВІ

На основі архівних джерел та опублікованих документів висвітлено обставини журналістської діяльності Симона Петлюри в Петербурзі та Москві. Сфокусовано увагу на його редакційній праці в журналах «Вільна Україна» і «Украинская жизнь». Проаналізовано еволюцію світогляду Симона Петлюри від захоплення соціал-демократичними ідеями до зосередження на національному питанні.

Ключові слова: Симон Петлюра, журнал «Вільна Україна», журнал «Украинская жизнь», національне питання, соціал-демократія.

Симон Петлюра був однією з ключових постатей національного руху початку ХХ ст. Напередодні революційних подій 1917 р. він брав активну участь у житті Санкт-Петербурзької та Московської українських громад, долучившись до становлення останньої як однієї з найактивніших і найзгуртованіших. У цей період відбуваються глибинні зміни в свідомості Симона Петлюри, від захоплення популярними ідеями соціал-демократії до реального розуміння завдань і можливостей національного руху. Вирішальними чинниками в цьому процесі були заглиблення в російське суспільство, активна громадська, політична й журналістська діяльність та особливо негативне враження від нищення владою українського життя з початком Першої світової війни.

Російський період у житті Симона Петлюри розглядали в своїх працях Владислав Верстюк [1],

Василь Іванис [16], Юрій Тернопільський [36], Володимир Сергійчук [34], Віктор Савченко [32], Дмитро Миронюк, Наталя Миронюк [18; 19]. Проте досі не створено цілісного дослідження журналістської діяльності видатного українця в двох столицях імперії, що і є завданням цієї статті.

Два петербурзькі періоди

Петербурзький період у житті молодого революціонера й журналіста Симона Петлюри розпочався в лютому 1906 р., коли його разом з іншими членами Української соціал-демократичної робітничої партії Миколою Поршем і Прокопом Понятенком було відряджено до столиці Російської імперії редагувати новий журнал «Вільна Україна».

Перший здвоєний номер політично-літературно-наукового місячника «Вільна Україна» під